

העמדת התיעוד שבארכיונים הממשלתיים בישראל לעיון הציבור: סדר יום לפעולה

חשיבותו של הארכיון הממשלתי

הארכיון הוא מוסד חיוני להכרת העבר ולהבנת ההווה. הארכיונים הממשלתיים מכילים חומר שנוצר ונאסף בידי עובדי הציבור ונבחרי, לטובת הציבור ובכספו. התיעוד הממשלתי אינו רכוש הארכיון, פקידי הממשל או נבחרי הציבור: חומרי הארכיון שייכים לציבור כולו, והם נועדו לשימוש משהתקיימו התנאים שנקבעו לכך בחוק.

העמדת התיעוד שבארכיון הממשלתי לעיון הציבור חיונית למימוש הזכות הדמוקרטית לקבל מידע בדבר פעולות השלטון והיכולת לנקוט עמדה ולהשפיע על המציאות.

הגישה לארכיון הכרחית לקיומו של מחקר חופשי ובלתי תלוי; ליכולתן של החברה ושל קבוצות בתוכה להכיר את העבר ולהבין את התהליכים והתמורות שעיצבו את ההווה; ולהגנה על זכויות האדם: עיון בתיעוד שנוגע לפגיעה בזכויות הוא מרכיב חיוני למימוש חובת הרשויות לתת לציבור דין וחשבון על פעולותיהן, ועשוי גם לסייע להכרה בפגיעה בזכויות ולריסון פגיעה עתידית.

מצב החשיפה בארכיונים הממשלתיים בישראל

למרות שחוק הארכיונים ותקנות העיון מעגנים את העקרון שהתיעוד הממשלתי ייפתח לעיון הציבור, הרי בפועל המצב הפוך:

בארכיון המדינה ושלוחתו ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, נפתחו עד כה לעיון הציבור מיעוט קטן מתוך כ-15 מיליון התיקים הרשומים אצלם. כ-90% מהתיקים שכבר היו אמורים להיחשף, עדיין סגורים. במצב הקיים, החשיפה המחוייבת לפי חוק תארך מאות ואולי אלפי שנים. קצב יצירת התיעוד גדול בהרבה, והתור לחשיפה הולך ומתארך.

ארכיונים מסוימים שמחזיקים בחומרים הסטוריים חשובים, כמו ארכיון שב"כ, המוסד ואחרים – סגורים לחלוטין לעיון הציבור ולבקרה ציבורית. ההסדר שנועד לפתוח לעיון חלקים מצומצמים מתוכם נכשל בינתיים. כיום נעשה מאמץ להאריך את תוקף ההגבלות מרחיקות הלכת על הגישה לחומריהם.

לאחרונה פרסם ארכיון המדינה קטלוג לחלק מתיקיו החסויים וקטעי קטלוג לשאר התיקים שאצלו. אך עיקר הקטלוגים של התיעוד הממשלתי עדיין סגורים לעיון. הקטלוגים חיוניים כדי לדעת איזה תיעוד קיים, מה נפתח לעיון ומה עוד צריך לחשוף, ומה מצב החומרים. בלעדיהם, אין דרך לדעת בכלל מה נשאר חסוי.

בשנתיים האחרונות, חרף העלאת תיעוד מארכיון המדינה לעיון באינטרנט ומבצעי חשיפה נקודתיים, מצב החשיפה הוחמר עוד יותר: הארכיון מונע את עיון הציבור במסמכי הנייר המקוריים ובחומר אודיו-ויזואלי, וחלק ניכר מהחשיפה הופקד בידי גופי ממשלה, שאינם מקצים לה משאבים ואינם מחזיקים בידע המקצועי הדרוש לביצועה.

מחדלי החשיפה הם תוצאה של הזנחה ארוכה, הכוללת הפרה של חובת החשיפה היזומה שבחוק, תת-תקצוב והיעדר שקיפות ונהלי ביצוע ברורים. מדיניות הממשלה והארכיון בעניין נקבעה עד כה הרחק מעיני הציבור, ובלי שיתוף משמעותי של משתמשים/ים הארכיונים או של קהילות מקצועיות רלוונטיות.

התוצאה היא חשיפה מזערית, וכעת גם שיתוק של עיקר תהליך החשיפה המצומצם שהתקיים. הגישה למירב החומרים שבארכיונים הממשלתיים חסומה כמעט לחלוטין בפני הציבור, שהוא בעליו של החומר.

סדר-יום ציבורי לחשיפת התיעוד שבארכיונים הממשלתיים לעיון הציבור

אנו, משתמשות ומשתמשים בארכיונים הממשלתיים, ממגוון מקצועות המחקר והתחקיר, הארכיונאות וחופש המידע ומקבוצות בחברה שהגישה לארכיון חיונית להן להכרת עברן, מציעים סדר-יום ציבורי לשיפור מצב החשיפה בארכיון המדינה, על שלוחותיו. סדר-היום פתוח להערות ותוספות, ולהצטרפות.

מטרתנו היא הקמתו של מערך חשיפה רחב, מגוון ומקצועי בארכיונים הממשלתיים, שיפתח לעיון הציבור את כלל התיעוד הרשמי בסייגים הכרחיים המוגדרים היטב, תוך זמן סביר ובשקיפות מלאה. לשם כך נחוצים שינוי מערכתי משמעותי ומעורבות ציבורית בתהליכי קבלת ההחלטות.

בדרך להשגת מטרה זו, יש לקדם את הצעדים הבאים:

- ◀ מינוי עובדים/ות בעלי הסמכה מקצועית מתאימה מטעם כל הגופים המפקידים לביצוע בדיקות לחשיפת חומרי הארכיון שיצרו, ובהיעדרם – הסמכת עובדי/ות ארכיון המדינה לתפקיד.
- ◀ ביצוע חשיפה יזומה בידי הגופים המפקידים לארכיונים הממשלתיים של כל תיעוד ארכיוני שיצרו, כולל כזה שהוגבל בעבר שלא בסמכות, לא יאוחר מתום תקופת ההגבלה הקבועה לתיעוד בתקנות העיון. חומר שלא ייבדק במועדו, ייחשף לאחר תקופת ארכה קצרה וקצובה בלי בדיקה.
- ◀ פתיחת הקטלוגים המלאים של ארכיון המדינה ושל ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון לעיון הציבור.
- ◀ קביעת נהלים ברורים ופומביים לחשיפת חומר ארכיוני, ובכלל זה הגדרות מחמירות של העילות להגבלת עיון, בשיתוף עם ציבור המשתמשים/ות בארכיון ובעלי/ות המקצוע בתחום.
- ◀ חידוש פעילותו המלאה של חדר העיון בארכיון המדינה במקביל לעיון באמצעות אתר האינטרנט, ועמו חידוש הגישה לחומרים הארכיוניים המלאים, תעודות כתובות וחומרים אודיו-ויזואליים.
- ◀ פתיחתם לעיון הציבור של ארכיוני שב"כ, המוסד, המכון הביולוגי וגופים אחרים הנמנים ב"תוספת השניה" לתקנות העיון, בכפוף להסדרים שבחוק להגנה על הביטחון, יחסי החוץ, פרטיות ואחרים.
- ◀ תיעוד מפורט ופומבי של תשובות שליליות לבקשות ציבור לעיון בחומר ארכיוני, כולל השיקולים, ההחלטות וההנמקות, והפנייה לגורם שבפניו ניתן לערער על ההחלטה.
- ◀ הרחבת התקצוב לארכיונים, הרחבה וגיוון של מערך החשיפה בארכיונים הממשלתיים וקידום נתיבי ההכשרה למקצוע הארכיונאי.

70 השנים שחלפו מאז הקמתה של מדינת ישראל היו גם 70 שנות מניעה של עיון הציבור ברובו המוחלט של התיעוד מזרועות המדינה השונות.

אנו קוראות וקוראים לעוסקים בנושא בכנסת ובממשלה, ובראשם ראש-הממשלה, גנז המדינה והיועמ"ש, להצטרף לסדר היום האזרחי לחשיפה.

אנו קוראות וקוראים למעוניינים/ות בנושא מקרב הציבור להצטרף לפעולה בנושא, עד שתתקיים תכלית הארכיון: להעמיד לעיוננו את התיעוד שהפקדנו בו, לתת בידינו גישה מלאה לתיעוד העבר.